

ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948

צבירת חומר ארכיוני חדש בישראל ומחוצה לה הביאה לגל של פרסומים אקדמיים חדשים על ההיסטוריה של הציונות בארץ-ישראל. חוקי החשיפה בארכיונים השונים הם שאפשרו את מתן התוקף למאמץ ההיסטוריוגרפי הזה. בבריטניה, בארצות-הברית ובישראל מאפשרים חוקים אלה לחשוף מסמכים, בדרך-כלל שלושנים שנים אחרי גניזתם. כך שהיריעה ההיסטורית שנחשפה מגיעה כיום, פחות או יותר, עד לשנת 1962. לפיכך, מאז שנת 1978 יכול חוקר תולדות ארץ-ישראל להקיף את ההיסטוריה המנדטורית – מתחילתה ועד סופה – בעזרת חומר ארכיוני בריטי וישראלי ראשון במעלה. מאחר שעבור רובנו כתיבת מחקר אינה דבר של מה בכך, חלפו עוד שנים מספר בטרם יצאו לאור המחקרים הראשונים המתבססים על החומר החדש. במונחים של רוויזיה היסטורית ניתן לומר שהבציר החדש התמקד בסופה של התקופה וצייר תמונה שונה מזו המקובלת לגבי שנות המנדט האחרונות, במיוחד לגבי שנת 1948.

הגרסה הישראלית המקובלת לגבי מלחמת 1948 עורערה על-ידי העבודות החדשות הללו, רובן ככולן פרי מחקריהם של היסטוריונים ישראלים. החוקרים מצאו בארכיונים סיבות, מהלכים ותוצאות שלא תאמו את ההסברה הישראלית לגבי שורשי הסכסוך הישראלי-ערבי. ההיסטוריון בני מוריס, בבואו לסכם את עיקר ממצאיה של "ההיסטוריה החדשה" של 1948, קבע כי היא בעיקר תוצאה של חשיפת החומר הארכיוני החדש (Morris 1988a, 1990). אך ההיסטוריוגרפיה האירופית לימדה אותנו כי אין די בחשיפת חומר ארכיוני חדש על-מנת ליצור דיוקן היסטורי חדש. שני גורמים נוספים יוצרים שינוי בדיוקן היסטורי או היסטוריוגרפי של תקופה: פרספקטיבה היסטורית ותמורות בתפישת ההיסטוריון את אומנתו. הפרספקטיבה חיונית במיוחד במקרה הפרטי של 1948, משום שמדובר באירוע בתוך תהליך שמתרחש עדיין בימי חייו של ההיסטוריון. ואילו ההתפתחות ההיסטוריוסופית וההיסטוריוגרפית משמעותית במקרה של האקדמיה הישראלית, משום השתייכותה המוחלטת למרכזי המחקר האירופיים והצפון-אמריקניים. במהלך המאה ה-20 לא פסקו מרכזי המחקר האלה לרגע אחד משכתוב התפישה ההיסטורית ומעיון מחדש בכליו וביעדיו של מדע ההיסטוריה. בין אם מדובר בצו האופנה ובין אם מדובר בשינוי מהותי, היסטוריונים ישראלים אינם יכולים לכתוב במנותק מעמיתיהם במערב. התמורה ההיסטוריוסופית העיקרית במרכזי המחקר האירופיים והצפון-אמריקניים התמקדה בשאלות של אובייקטיביות והגינות אינטלקטואלית, מבנה הנרטיב ההיסטורי והיחס בינו לבין היסטוריה לאומית. גם תחום חשוב אחר של ההיסטוריוגרפיה החדשה, שלכאורה אינו נוגע ישירות לענייננו – ההגדרה מחדש של הטריטוריה ההיסטורית וכלי-עבודתו של ההיסטוריון – יתברר לקראת סופו של המאמר כתחום רלוונטי.

טענתי המרכזית במאמר זה היא, כי התפתחות ההיסטוריוגרפיה הציונית הישראלית של היישוב והסכסוך היא אטית ביותר ואינה שומרת על הזיקה ההכרחית לתמורות הנזכרות בכתיבת ההיסטוריה. נוסף על כך, גל ההיסטוריה החדשה של 1948 נובע בעיקר מגילויים ארכיוניים, לא-דווקא מתוך מודעות לשוני שחל בתפישת ההיסטוריונים את עצמם ואפילו לא מתוך מודעות למעבר הזמן. במאמר זה אמנה שתי סיבות עיקריות למצב הנוכחי: תחושת הייחודיות שמאפיינת את ההיסטוריוגרפיה הציונית לצדה של אמונה חזקה בפויטיביוס ההיסטורי ככלי היחיד האפשרי

לניתוח העבר. אלה שתי תפישות שסותרות, כמובן, זו את זו אך יחד עם זאת הן אופייניות מאוד להיסטוריוגרפיה לאומית אידיאולוגית.

אבחן להלן את המגמות העיקריות של ההיסטוריוגרפיה הציונית לאור כמה מן ההתפתחויות המרכזיות בהיסטוריוגרפיה המערבית. אנסה לבדוק האם מסתמנות לאחרונה בהיסטוריוגרפיה הישראלית של הסכסוך והציונות מגמות חדשות שכאלה, ומה יקרה להיסטוריוגרפיה זו במידה ותאמץ – בחלקן או במלואן – את אמות המידה המקובלות כיום על ההיסטוריונים המערביים. את הנושא האחרון אדגים בעזרת המחקר החדש על שנת 1948, הן משום העניין הרב שהתעורר לאחרונה בהיסטוריה של שנה זו, והן משום אפשרותי להסתמך על ממצאים ממחקרי שלי וממחקרי אחרים בנושא זה.

ההיסטוריה החדשה

החשיבה ההיסטוריוסופית והמחקר ההיסטורי השתנו ללא-הכר עם הופעתם של חוקרי ההיסטוריה החדשה. ההיסטוריון לורנס סטון מצביע על שנת 1929 כשנת המפנה (שנת ייסודה של אסכולת ה-Annales בצרפת); בעוד כתבי-העת היוקרתי *The American Historical Review* רואה בעצם הופעתו גל חדש בהיסטוריוגרפיה העולמית. כך או כך, דומה כי במאה ה-20 בחנו ההיסטוריונים מחדש את תפישותיו ושיטותיו של מי שבמידה רבה הקים את ההיסטוריה כתחום חקירה מקצועי – ליאופולד פון ראנקה (Von Ranke). מה אירע לאמיתו של דבר (*wie es eigentlich gewesenist*) – זו שאלתו של ההיסטוריון, גרס ראנקה. כללי המשחק שקבע הועמדו מאז במבחן הוויכוח ההיסטוריוסופי. הוויכוח עדיין לא הסתיים, אך הוא הוביל את הכתיבה ההיסטורית אל גבולות הכתיבה הספרותית הבריטית ואל דרישה למבט לא אירופוצנטרי על ההיסטוריה האנושית. אם כן, הכתיבה ההיסטורית של המאה ה-20 מתאפיינת במחקר תוך כדי ויכוח ודיון מתמידים על מהותו של מדע ההיסטוריה ועל כלי-עבודתו של ההיסטוריון. אנסה לסכם את עיקר מאפייניה של התפתחות זו ולברור את אותן מגמות שיש בהן כדי לתרום להיסטוריוגרפיה הציונית. אעשה זאת בין השאר בעזרתם של ההיסטוריונים סטון, תומפסון, ברוהל והובסבאום (Stone 1987; Thompson 1981; Braudel 1980; Hobsbawm 1981), אם כי בגלל נטייתם של היסטוריונים במאה ה-20 לעסוק בשאלות הנוגעות להבנת אופיה של החקירה ההיסטורית לצד עבודותיהם ההיסטוריות, יכולתי לבחור ברבים אחרים.

עד לאותה התפתחות המכונה *The New History* היתה ההיסטוריוגרפיה האירופית והצפון-אמריקנית מוכרת כדיסציפלינה בזכות עצמה. בערך בסופה של המאה ה-19 התמקצעה ההיסטוריוגרפיה והוכרה כתחום מדעי, כש'לרשותם של "המדענים" הועמדו חינוג אין כסף ארכיונים לאומיים ופרטיים. ההתמקצעות של מדע ההיסטוריה הביאה להשתלטות התפישה הפוזיטיביסטית על הכתיבה והמחקר ההיסטוריים. ההיסטוריונים כאנשי-מקצוע או מומחים, דיברו על ההיסטוריה כעל מדע חסר-פניות, אשר ניתן בעזרתו לחשוף את האמת האחת והאובייקטיבית. בהשפעתו של ראנקה התגבשה התפישה כי היסטוריה היא בעיקרה היסטוריה פוליטית ודיפלומטית. להתפתחות זו היתה השפעה מעורבת על מדע ההיסטוריה. במיטבה היתה זו היסטוריה סיפורית (נרטיבית) איכותית, אשר התבססה על חומר ארכיוני. ההיסטוריון בדק את אמיתות מקורותיו, סינן את המידע הנחוץ לו והגיש סינתזה של החומר תוך כדי המעטה ככול האפשר בהבעת דעתו על אשר התרחש. ההיבט השלילי של הפוזיטיביזם ההיסטורי הוא נטייתו (במיוחד בתחילת המאה ה-20) להתמקד במחקרים דיסקרטיים, אמורפיים ומשניים – בדרך-כלל אודות היסטוריה אדמיניסטרטיבית או פוליטית – מבלי ליחסם לנושאים רחבים יותר. כדבריו של סטון, רובם של מחקרים אלו נותר בעל עניין רק ל"קומץ עמיתים שעסקו גם הם באותו תחום מצומצם" (Stone 1987, 7).

ההיסטוריה הפוזיטיביסטית נחשפה לביקורת חריפה עקב התמקדותה הבלעדית ב"עובדה ההיסטורית" והאמונה התמימה כי ניתן לחשוף עובדות שכאלה בעזרת מחקר אובייקטיבי וחסר-פניות. מדעני החברה ביקרו את החוקרים הפוזיטיביסטים בשל חוסר-הסכמתם להיעזר או להשתמש בתיאוריות, כולל אלה שנועדו להסביר את ההתנהגות האנושית הלא רציונלית. "כאילו פריד וניטשה אינם קיימים וכאילו האנשים שהם כותבים עליהם הם מושאי מחקר רציונליים לחלוטין" (סטון, שם). מבקר אחר של הכיוון הפוזיטיביסטי, ההיסטוריון א.ה. קאר (E.H. Carr), לעג הן ליומרת האובייקטיביות והן להתייחסות הדתית כמעט אל המסמכים. קאר לא התווכח עם הדיוק שבעבודת אלה אבל הוסיף: "מי שמשבח היסטוריון על הדיוק שבעבודתו דומה למי שמשבח

ארכיטקט על כך שהשתמש בעצי בניין מעובדים למשעי או במלט שערבבו אותו כהלכה" (Carr 1964, 15). בהשפעת הפילוסוף האיטלקי בנדטו קרוצ'ה קבע קאר מה שפילוסופים כמרקס, ניטשה והיידר טענו בדרכם זמן רב לפניכן, כי ההיסטוריון יכול לראות את העבר רק דרך משקפי ההווה (שם, 21).

לגישה ביקורתית זו היו שותפים גם היסטוריונים אמריקנים חשובים כקרל בקר וצ'רלס בירד. "The Noble Dream", החלום האצילי, כך קרא בירד ליומרה של כתיבה אוניברסיטאית ופוזיטיביסטית. אין היסטוריה, טענו השניים, יש היסטוריונים והם קובעים את התוצר המוגמר, איש-איש על-פי הבנתו, דורו וצרכיו (Becker 1959; Beard 1970). פרננד ברודל הצרפתי טען, מכיוון אחר, כי אין היסטוריה תיאורית גרידא: "היסטוריה נרטיבית מתיימרת לתאר את 'הדברים כפי שהתרחשו באמת'. ראנקה האמין בכל לבו באמירה הזאת כשהביע אותה. היסטוריה נרטיבית הינה, בדרכה הנסתרת, פירושו, פילוסופיה אותנטית של ההיסטוריה" (Braudel 1980, 11-12).

כאמור, לדעת רבים ההיסטוריה החדשה צמחה כתוצאה מן המהפכה והדיון שעוררה אסכולת ה-Annales הצרפתית תוך כדי עימות עם הפוזיטיביזם הממוקצע. בשנות ה-70 התגבש שלב חדש בכתיבה ההיסטורית, שבו נבחנו שוב ועודנו הנחותיה של אסכולת האנאל במסגרת זרם "ניאור-אנאליסטי". הניאור-אנאליסטים החלו דרכם סביב כתיבה רב-ההשפעה *Past and Present*, ולאחר-מכן במספר רב של כתבי-עת היסטוריים אחרים. הם השתחררו מכמה מן הדימויות שאפיינו את האנאליסטים – לא חלמו עוד לכתוב היסטוריה טוטאלית ולא התרחקו כמפני אש מן ההיסטוריה הפוליטית. אך לעומת זאת אימצו הניאור-אנאליסטים את השילוב הבינתחומי של היסטוריה עם מדעי החברה ועדיין התמקדו, כקודמיהם, בהיסטוריה חברתית.

לפיכך, הזרם הדומיננטי הנוכחי במחקר ההיסטורי הוא בעיקרו חברתי. לאחרונה, בעקבות השפעות מתורת הספרות, הדקונסטרוקציה והפילוסופיה של הלשון, גדל משקלם של מחקרים בהיסטוריה אינטלקטואלית ובהיסטוריה של התרבות, וההיסטוריה החברתית היא מניח וביה גם היסטוריה של "המנטליות", המיתוסים, הדימויים או האידיאולוגיות שעיצבו את תפיסת עולמם של בני החברה הנחקרת. גם להתפתחויות מרתקות אלה יש כבר נציגים במקומותנו. יחד עם זאת, כדאי לציין כי פוזיטיביזם היסטורי עדיין מקובל על היסטוריונים רבים וחשובים בעולם. אך משום שאינו משמש עוד כגישה הדומיננטית, המצדדים בו תורמים להפריית ההיסטוריוגרפיה תוך כדי עימות ודיון עם מחולליה של ההיסטוריה החדשה. כפי שאנסה להראות במקרה של ההיסטוריה הישראלית החדשה, פוזיטיביזם ודיקליזם היסטורי חברו יחדיו ליצור תמונה שונה על המלחמה.

כדי לבדוק את ההשפעה הקונקרטי של ההיסטוריונים החדשים על ההיסטוריה הפוליטית של היישוב, המדינה והסכסוך בניתי, בעיקר בעזרתו של לורנס סטון, אבטיפוס של היסטוריון חדש. חוקר שכזה (וייסלח לי השימוש בלשון זכר מטעמי נוחות) מתמצא בתרומת האנאליסטים ומבקריהם. הוא מושפע גם מתרומותיהם של ו. וולש, ויליאם דריי, קרל בקר וצ'רלס ברד (Walsh 1967; Dray 1957; Becker 1959; Beard 1970). איש-איש ותרומתו הייחודית וכל הארבעה כקבוצה, שמאז שנות ה-50 העלו לדיון שאלות היסטוריוסופיות כלליות.

תכונתו הבולטת ביותר של ההיסטוריון החדש היא נכונותו להודות – בניגוד לעמיתיו בעבר – בטרם מחקר ובאופן בהיר ומדויק, בקיומן של הנחות ועמדות מוקדמות. כדבריו של א.פ. תומפסון: "תחום ההיסטוריה (ובמיוחד 'שיח ההוכחה' שלו) מניח כי המגע האוניברסיטאי עם מידע היסטורי הוא הנושא העיקרי שעל הפרק; ולצורך השגת מטרה זו פותחו שיטות מחקר ותורת היגיון ייחודיות. אך אני טוען, כי יחד עם זאת, בכל רגע של עבודתו, ההיסטוריון הוא אדם בעל נטיות ערכיות, אשר אינו יכול בזמן הצגת בעיות או בעת מחקר לפעול בדרך חסרת-יפניות שכזו" (Thompson 1981, 407). במקרה של היסטוריה פוליטית ובמיוחד בהיסטוריה של סכסוך לאומי תושפע עבודת החוקר מן הזיקה הבלתי-נמנעת בין עמדותיו האקטואליות בשאלות הפוליטיות לבין ראיית העבר שלו.

צדו השני של מטבע הסובייקטיביות הוא הנכונות לחרוץ דעה על אשר התרחש בעבר, לקבוע מי הנבל או מי אחראי למחדל – שאלות שהעבירו בזמנן צמרמורת בשדרתו של כל היסטוריון פוזיטיביסטי. כפי שאמר ג'. ר. אלטון, היסטוריון חשוב מן הזרם השמרני, היסטוריון אמנם "מודע לכך שאינו מכונה והוא עשוי להיות מונע על-ידי אהבה, כעס, בו ורשע", אך אין זה מתפקידו לחרוץ דעה ערכית על אשר התרחש. רק שתי שאלות צריכות לעניין אותו, מה התרחש לאמיתו של דבר ואיך ניתן להסביר זאת (Elton 1967, 161-162, 177). לעומתו, סבורים היסטוריונים כבקר, ברד או מטינגלי, שחריצת דעה ערכית-שיפוטית היא תפקידו המרכזי של ההיסטוריון וממליצים

להיסטוריון להיעזר גם בוויכוחים שמתרחשים בפילוסופיה של המשפט (Becker 1959; Mattingly 1959). ההיסטוריון רשאי, אם כן, לחרוץ דעה, אם כי, כמובן, הצגה בוטה של חריצת משפט או הפיכת השיפוט של האירוע לעיקר עבודתו של ההיסטוריון יכולות לפגום באיכויות אחרות שנדרשות ממנו: הגינות, סיפוריות ואמינות.

התכונה השנייה של ההיסטוריון החדש, אשר נובעת ישירות מן המאפיין הראשון שציינתי, היא היכולת להפריד בין הכלל ליצא מן הכלל באמצעות השוואה שיטתית לאורך צירי הזמן והמרחב. מעט מאוד אירועים, אם בכלל, יכולים להיחשב כ-*sui generis*, קרי כאירועים שאין להם אח ורע בתולדות האנושות. מעטים יערערו על הייחודיות שבמקרה של השוואה אך כפי שעוד יצוין להלן גם על אירוע זה חלוקות הדעות בנוגע למידת הייחודיות שבו. גישה זו קראה תיגר בעיקר על הגישה המטאפיסית של היסטוריוגרפיות לאומיות רומנטיות כמו זו הגרמנית והאיטלקית. בגרמניה של סוף המאה ה-19 רבים היו ההיסטוריונים שסברו כי היתה קיימת דרך גרמנית ייחודית שנבעה מסגולותיו הייחודיות של העם הגרמני אשר עיצבו אותו בדרך שונה מזו שבה עוצבו האנגלים או הצרפתים (קוקה 1989). בתקופה המקבילה השתמשו היסטוריונים רומנטיים במושגים כגון "הגניוס הלאומי" כדי לפרש תהליכים היסטוריים (בן-ישראל 1977). גישה זו גם מערערת על אותן כרוניקות לאומיות או דתיות שנועדו לפאר ולשבח הישגים ייחודיים ושוללת את נטייתם של נרטיבים לאומיים להפוך את צרות ואסונות הלאום ליחידים בדרום. כפי שיתברר בהמשך, זו, לדעתי, מבשלתה העיקרית של ההיסטוריוגרפיה הציונית: זרם מרכזי בהיסטוריוגרפיה זו אינו מוכן, או אינו מסוגל, לנקוט גישה שכזו.

תכונתו השלישית של ההיסטוריון החדש היא נטייתו להגדיר את מונחיו על-פי מפתח מקצועי "נייטרלי", הנמנע ככל האפשר משימוש במינוחים הטעונים של הנחקרים. כל מחקר נוקק, על כן, להגדרות וזירות ומדיקות ככל האפשר של מונחיו. במקרה הפרטי שלפנינו, המינוח הנפוץ בקרב חוקרי הציונות הארץ-ישראלית, או קורותיו של הסכסוך הערבי-ישראלי, מלמד על הצורך הדחוף בהערכה טרמינולוגית מחדשת. כפי שאנסה להציג זאת בהמשך, באמתחתו של ההיסטוריון הציוני של הציונות נמצא מילון מונחים שניתן להשתמש בו אך ורק לבדיקת צד אחד בהיסטוריה של הסכסוך הערבי-ישראלי. כך, למשל, "גאולה", "תקומה", "עלייה" או "שוואה" הן התרחשויות מופלאות או קטסטרופליות שקרו רק בצד היהודי ואין להן מקבילות בצד הערבי או הפלסטיני. יש להניח כי היסטוריון חדש יעדיף מונחים אשר מתאימים לדין בשתי התנועות הלאומיות ובשאיפותיהן.

המאפיין הרביעי של ההיסטוריה החדשה נובע מהסתמכותה על מתודולוגיה של מדעי החברה – ובמיוחד ההסתמכות על כימות כאמצעי לבחינת "אמיתות" מקובלות. לורנס טון מזהיר בצדק מהסתמכות יתר על כימות וממליץ עליו ככלי-עזר ותו לא. אך באזהרתו זו הוא מכון בעיקר לשימושו בשירות ההיסטוריה החברתית משום שבמקרה שלה אסור שהכימות יבוא על חשבון התיאור הנרטיבי והניתוח המופשט. בתחום ההיסטוריה הפוליטית אין סכנה שכימות יאפיל על תיאור האירועים וניתוחם. דווקא כאן ראוי שהיסטוריונים יעשו בכלי זה שימוש רב ככל האפשר, כדי להבהיר שמות תואר כגון "גדול יותר", "חזק יותר" וכו'. בשנים האחרונות הפך הכימות לכלי היעיל ביותר להתמודדות עם מיתוסים לאומיים, דתיים או אתניים.

היסטוריוגרפיה ציונית של הסכסוך

בחלק הראשון של מאמרי ניסיתי לאבחן כמה התפתחויות היסטוריוגרפיות שהינן רלוונטיות למצבה של ההיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית של הסכסוך. בהשוואה לאמות-מידה חדשות אלה, דומה כי ההיסטוריוגרפיה הישראלית בת-זמננו מעדיפה את התלם הפוליטיביסטי. ההתמקצעות של כתיבת ההיסטוריה הציונית התרחשה בעת הופעתה של הציונות ככוח חברתי ופוליטי משמעותי בארץ-ישראל, ואילו ההיסטוריוגרפיה הישראלית שהמשיכה אותה התעצבה מיד עם קום המדינה. בדומה לתנועות לאומיות אחרות שהקימו מדינות לאום, אבות הציונות הארץ-ישראלית ודור מייסדי המדינה העמידו את הארכיון לרשות דור ההיסטוריונים הראשון ולאחר-מכן, בשנות ה-50, עשתה זאת בצורה מסודרת המדינה עצמה. על-פי ההיסטוריון יעקב כ"ץ, התרחש תהליך ההתמקצעות של ההיסטוריוגרפיה הציונית בגולה בעת ובעונה אחת עם זה האירופי ובמקביל לו (כ"ץ תש"י).

כ"ץ רואה בבן-ציון דינבורג את ראשון ההיסטוריונים הציונים שאיחדו שליטה מדעית בחומר עם הבנה נכונה של מושגי הציונות (כ"ץ תש"י, 93). דור שלם של היסטוריונים יילך בעקבותיו ויחפש

את שורשי הציונות כבר במאה ה-17, אם לא רחוק יותר, בהיסטוריה התנכית של עם ישראל. היה זה צורך טבעי של התנועה הלאומית היהודית, כפי שמעיר בצדק שמואל אלמוג: "הציונות נזקקה להיסטוריה, כדי להוכיח שהיהודים בכל מקום בעולם מהווים יישות אחת ויש רצף מישאל ויהודה בימי-קדם ועד היהודות המודרנית" (אלמוג 1978, 202). אסכולה של היסטוריונים, אסכולת ירושלים, ניסתה בשנות ה-30 של המנדט "לשחזר את תולדות-ישראל כאשר ארץ-ישראל במרכז – בעליל או לפחות בתודעה" (שם). הארכיון הציוני הראשון בברלין, שהוקם ב-1919, ולאחריו האוספים הפרטיים של ראשי התנועה נתנו את החומר הראשוני לביסוס אקדמי של הטענות האידאולוגיים.

מעט השתנה מאז. המעיין בכתבי-העת הציונות וקתדה יגלה עבודות ישראליות מעין אלה במיטבן. השינוי העיקרי שחל בעקבות פתיחת הארכיונים הממלכתיים הוא נטישתן של עבודות מקור-היסטוריות לטובתם של מחקרים מיקרו-היסטוריים. ברומה למחקרים שכאלה שנערכו באירופה של תחילת המאה ה-20, משום התמקדותם של החוקרים בהיסטוריה הפוליטית של היישוב וריבוי החומר הארכיוני הבריטי והציוני, לא ניתן היה להרחיב את המחקר מעבר לטווח צר של שנים ולהיקף מצומצם של נושאים מבודדים.

ההיסטוריוגרפיה הישראלית של תקופת המנדט היא בעת ובעונה אחת כלי לחינוך לאומי ומקצוע מדעי המבוסס על שמירה דקדנית על כללי המחקר הפוזיטיביסטי. בכך היא שונה מן הפוזיטיביזם האירופי, שבשם הדיוק המדעי קרא תיגר על מחויבויות אידאולוגיות ולאומיות של ההיסטוריונים מן המאה ה-19. ראנקה חתר לחשיפת האמת לאמיתה, והיא המחיר אשר יהא. המרתק בגישה ההיסטוריוגרפית הציונית הוא השילוב בין מתודולוגיה פוזיטיביסטית לכתיבה מגויסת. שילוב זה יצר שכנוע פנימי עמוק בכך שהגרסה המוצגת בהיסטוריוגרפיה זו היא אכן "האמת לאמיתה", כביכול הנוחו פיגומים אקדמיים-פוזיטיביסטיים לנרטיב הלאומי הישראלי של תולדות היישוב והסכסוך. לכן מבקר כה חריף של הפוזיטיביזם כמו א.ה. קאר זוכה במקומותו לאהדה כה רבה. קאר בז לאמונה באובייקטיביות של העובדות, בין היתר מפני שקבע כי ההיסטוריה היא בעיקרה היסטוריה של המנצחים. היבט זה בתפישתו של קאר קסם ביותר להיסטוריונים ציונים חשובים כדוד ויטל וישראל קולת (ויטל 1982; קולת 1976). שאכן ראו בהיסטוריה הציונית היסטוריה של מנצחים. כך נוצר העירוב המוזר בהיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית בו שימשו בעת ובעונה אחת הפוזיטיביזם ההיסטורי והתפישה של היסטוריית המנצחים ככלים אקדמיים להוכחת צדקתה של הציונות.

התוצאה היא חוסר התקרבות משמעותית בהעלאת שאלות מחקר היסטוריות. כך למשל, כאשר כתבי-העת קתדה פתח בגיליונו הראשון דיון "ההיסטוריוגרפי" במלחמת השחרור, נסב דיון זה על השאלות הבאות: למי זכות הראשונים על הקריאה "אחרי!"? מה היה משך המלחמה? מה היו שלבי המלחמה? האם המלחמה היא מערכה נוספת בסכסוך או אירוע מלחמתי יוצא-דופן? (האם יש לדון במלחמה כחלק מהיסטוריה צבאית אופרטיבית או טקטית) ולבסוף, כיצד מומנה המלחמה (לורך 1976). כדאי להשוות שאלות אלו עם השאלות שהעלו "ההיסטוריונים החדשים" של המלחמה (ראה בהמשך) או עם השאלות שמעלים היסטוריונים בריטים לגבי מלחמת העולם השנייה או היסטוריונים אמריקנים לגבי מלחמות קוריאה ווייטנאם. אלה שואלים אם ניתן היה למנוע מלחמות מסוימות ומצירים מחדש את דיוקני "הנבל" ו"הטוב" במלחמות אלו.

מדוע נוצר שילוב מעניין זה והיכן הוא עומד ביחס לתכונות ההיסטוריון החדש שתיארתי לעיל? ההסבר הממצה ביותר להבדל בין ההיסטוריוגרפיה המערבית הפוזיטיביסטית והסובייקטיבית כאחת, לזו הישראלית, הפוזיטיביסטית-מגויסת, מצוי בהתייחסות ההיסטוריונים הישראליים לתכונותיו של מי שכיניתי אותו האבטיפוס של ההיסטוריון החדש הכללי. היחס הזה לשאלות האובייקטיביות וחריצת העמדה, בטרם מחקר ולאחריו, נובע מההתייחסות ההיסטוריוסופית הישראלית לשאלת ה-*sui generis* (והיכולת להבדיל בין הכלל ליוצא מן הכלל). על כן בחרתי לדון בשלוש התכונות הללו יחדיו גם משום שלדעתי היחס ההיסטוריוגרפי הציוני והישראלי לשאלה זו שונה בתכלית השינוי מעמדת ההיסטוריוגרפיה הכללית.

ההיסטוריוגרפיה ויחודית או כללית?

בשנים האחרונות הסתמנו שתי גישות של היסטוריונים ישראלים בכל הקשור לזיקה שבין ההיסטוריוגרפיה הכללית לזו היהודית והציונית. האחת מאמינה בייחודיות של ההיסטוריוגרפיה היהודית והציונית ואין היא רואה כל צורך או אפשרות לנתק אותה מן הדת היהודית או מן האידאולוגיה הציונית. השנייה מטיפה לאינטגרציה מוחלטת בין ההיסטוריוגרפיה היהודית

והישראלית ובין זו הכללית. האסכולה הראשונה לא כופרת בקשר התפתחותי בין ההיסטוריה הכללית להיסטוריה הלאומית אך טוענת שכדי לחקור את ההיסטוריה היהודית יש צורך בכלים ובמתודולוגיה מיוחדים, שנמצאים אך ורק בתרבות ובמורשת היהודית. החלוקה הפוליטית-אקדמית באוניברסיטאות ישראל מלמדת כמובן על ניצחון האסכולה הראשונה. (כוונתי למציאותם של חוגים נפרדים להיסטוריה של ארץ-ישראל ושל עם-ישראל).

דוגמה בולטת לאסכולה הראשונה היא מאמרו של ישראל קולת אשר חנך את כתב-העת קתורה בשנת 1976 (קולת 1976). לאחר מאמר ארוך שכולו בזכות שילובה של ההיסטוריוגרפיה הציונית בזו הכללית, מסיים קולת את דבריו בקול ענות חלושה ואומר כי מוקדם מדי לצפות מן ההיסטוריון הישראלי שינטוש את דפוסי ההיסטוריוגרפיה "האוריינטלית". היסטוריוגרפיה אוריינטלית, לדבריו, היא זו המנצלת את העבר לצורכי ההווה. קולת מציע במאמרו לאמץ היסטוריוגרפיה ציונית פרטיקולריסטית. הוא מכיר בכך ש"בהיסטוריוגרפיה המערבית ניתן עכשיו יתרון לתפקוד הביקורתי וההכרתי על פני התפקוד המכוון. הצורך של ההיסטוריוגרפיה הציונית שונה". זאת מאחר שיש לה צורך מיוחד בהנחות אידיאולוגיות. מי יכול להיות היסטוריון של הציונות? רק מי שמבין את המשמעות הסובייקטיבית שלה, או מוטב, מי שאף מזדהה עם משמעות זו:

ההיסטוריוגרפיה הציונית והיישובית אינה יכולה לבנות את בניינה ההיסטורי ללא תפישה כוללת של משמעות החומר שלה. גם אם היא תסתייג מן הגישות האידיאולוגיות של העבר, גם אם המחקר האמפירי יוליך אותה אל בדיקת הנחות על מהלכיה של ההיסטוריה הציונית – הגנה היא מוכרחת להתחיל מהנחות יסוד על דבר מסגרתה ומשמעותה. המשמעות יכולה להינתן על-ידי המטרה הציונית הסובייקטיבית ומבחינה זו ההכרה והרצון היוצאים אל הפועל של גיבורי ההיסטוריה הציונית והיישובית – האישיים והקיבוציים – הם מושא מחקרנו. המשמעות יכולה גם להינתן על-ידי חיפוש גורמים שמעבר למטרה המוגדרת – ולומר כי הרעיונות והפעולות הגלויים הם הגלויים החיצוניים של כוחות פנימיים – מודעים ובלתי-מודעים. כוחות אלה יכולים להיות כוחות מטאפיסיים הפועלים בהיסטוריה היהודית או "מגמות פנימיות" שלה (שם).

קולת מציע למצוא את הקשר בין האמונה היהודית, הגישה ההיסטורית היהודית לחטא ולנאמנות, לעונש ולגלות, לחרטה ולישועה, לבין ההיסטוריה האוניברסלית והחברה "החופשית". "ביסוד הגוונים השונים של ההיסטוריה הציונית והיישובית אמורה להיות מונחת ההנחה כי המצע שהניחה הציונות בדמות מרכז ומדינה הוא פורה – וכי הגרעין שביהדות – יוגדר כאשר יוגדר – לא אבד עליו הכלח" (שם, 25–26). קולת אינו מחייב את ההיסטוריון בנאמנות אידיאולוגית ליהדות ולציונות אלא רק רזום רמוז עבה כי לדעתו ללא גישה כזו לא יצלח מחקרו של היסטוריון העתיד והוא לא ימצא "את עושרה הגלוי והגנוז ואת המשמעות" של ההיסטוריה הציונית והיהודית. כאמור, הגישה הזאת מוצגת בסופו של מאמר שהוא שיר הלל ל"היסטוריה החדשה" ומתוך ניגוד גמור לה. ניתן אולי לראות בדברים מעין אזהרה כי הניסיון לנרמל את ההיסטוריוגרפיה הישראלית והציונית הוא כמעט בלתי-אפשרי בתקופה הנוכחית. באופן קונקרטי יותר ניתן לשאול, בהשראת קולת, עד כמה יוכלו היסטוריונים צעירים, בבואם לדון בציונות ובהיסטוריה של הסכסוך, להשתחרר מתפישתו האי-היסטורית של טלמון כי התקומה היא פיצוי עלוב על זועות השואה (Talmon 1969, 281). ואכן, יש קשר ישיר בין חקר השואה לחקר הציונות. יהודה באואר הפך את חקר השואה לתחום העומד בזכות עצמו; אך אפילו בנושא קשה זה יש מי שמציע לבחון מחדש את הזיקה בין חקר השואה למחקר ההיסטורי הכללי. כך מסכם ראול הילברג מאמר בנושא ההיסטוריוגרפיה של השואה: "היום שוב אי-אפשר להטיל ספק בכך שחקר השואה הוא תחום העומד בפני עצמו. הבעיה, כפי שהזכיר אמיל פאקנהיים, היא האם אפשר להתייחס לקטסטרופה היהודית כאל אירוע העומד בפני עצמו. כבר עתה מסתמנת בקרב חוקרי השואה המגמה להסיט את מחקרם מן הזרם המרכזי. המשימה העומדת לפני דור החוקרים החדש תהיה להשתלב בזרם – "יש לארוג מחדש את השואה ברשת ההיסטוריה". על המחקר, קובע הילברג, למקד את תשומת-הלב "לתופעות החורגות מגורלם של היהודים"; עליו לעסוק "במחקר השוואתי של ג'נטילי [...]. או בתופעות כמו תוכנית האותנאזיה בגרמניה בשנים 1939–1941". נדמה כי הדברים מדברים בעד עצמם. גם מחקר של האירוע ההיסטורי הנורא מכול מחייב התייחסות למה שמצוי מעבר לגטו ההיסטוריוגרפי הציוני או הישראלי (הילברג 1988). והנה, לא מצאנו הערות "כופרות" שכאלה ביחס לחקר הציונות הארץ-ישראלית.

לסיכום, קולת חפץ כי ההיסטוריונים הישראלים של הציונות יישמו במחקריהם את כללי ההיסטוריוגרפיה האירופית, אבל חש, שלמען תקומתה של האומה הישראלית הצעירה יש לקוות

כי צווי האידאולוגיה הציונית ינחו גם הם את דור העתיד של ההיסטוריונים. יתרה מזו, הוא מבטיח הבנה היסטורית טובה יותר אם צוים אלה יישמרו. גם גרשם שלום, בתפקידו כמייסד כתב-העת ציון, התקשה ליישב את הסתירה בין התפישות המתודולוגיות של הגישה ההיסטורית הביקורתית ובין התפישת כי המסורת היהודית היא זו שקיימה את העם היהודי. גם הוא לא מצא דרך קלה להשתחרר מפירושים יהודיים להיסטוריה ולא יכול להציע דרך פשרה משלו. לדבריו, במקרה של הציונות, "התוכן האידאלי של העבר משמש כאן בסיס לחזון העתיד" (שלום, 1975, 158).

גם שמואל אלמוג מוצא כי לא ניתן לתת תשובות ברורות ביחס להגדרתה של היסטוריוגרפיה ציונית: "עדיין לא נמנו וגמרו החוקרים, מה צריך להיכלל בתולדות הציונות ומה בינה לבין חקר תולדות היישוב וכן היכן עובר הגבול בין ציון-שלב לבין ההיסטוריה של הציונות המודרנית" (אלמוג, 1978, 191). אלמוג עומד על הזיקה בין שלושה תחומים: חקר ההיסטוריה היהודית, חקר ארץ-ישראל וחקר הציונות. בסקירה היסטורית של ההיסטוריוגרפיה הציונית הוא מוצא כי האידאולוגיה הציונית השפיעה עד מאוד על כתיבת ההיסטוריה היהודית, הארץ-ישראלית והציונית. גם כאשר הוא בא לבקר השפעה שכזו מסקנותיו אינן חורגות מן התפישת האידאולוגית. לטענתו, המצב הקיים מהווה דריכה במקום. הוא מציע גישה רעננה יותר והיא שילובה של הציונות בחקר תולדות ישראל: "שילובה של הציונות בחקר תולדות ישראל אינו כרוך בקושי מהותי ויש כיום גם אווירה נאותה לכך, מאחר שנסתם במקצת הפער הנפשי שבין הציונות ליהדות. המחקר צריך עדיין להשתחרר מצמידות יתרה לאידאולוגיה של מגשימי הציונות ולפלט לו דרך משלו. הוא עשוי להפיק תועלת מן הניסיון שנצבר, כדי לבחון את המושגים ואת ההנחות של הציונות. רצוי לברר, עד כמה היתה הציונות חלופה להתבוללות ומה מקומה בתהליך המודרניזציה של היהודים; מדוע נכשלו תנועות לאומיות יהודיות יריבות ומה התפקיד שמילאה ארץ-ישראל בהתחרות על אהדתם של היהודים" (שם, 207). היסטוריון חדש כזה יהיה יהודי יותר מאשר ציוני, אך, כמובן, לא יהיה עדיין היסטוריון כללי. אלמוג קורא להשתחרר מתפישת הייחודיות יותר מתוך רצון אידאולוגי לסתום "את הפער הנפשי בין ציונות ליהדות" ופחות מתוך זיקה להיסטוריוגרפיה הכללית. במקום אחר הוא מונה את היכולת לגרום לאינטגרציה של היהדות עם הציונות כהישגה הגדול של התנועה בימינו: "לפיכך הגיעה הציונות לדרגה גבוהה של אינטגרציה ביניהן. לפיכך היתה לתנועה כלל-לאומית" (שם, 225).

שמואל אטינגר ראה את הבעיה המרכזית של ההיסטוריוגרפיה הציונית בנטייתה להתרחק מן ההיסטוריוגרפיה היהודית. הסברו לקושי הוא, שעוד מימי דוד ושלמה האידאולוגיה היהודית הלאומית היתה הכוח המניע של ההיסטוריה היהודית. התודעה הלאומית הביאה לנכונות ההקרבה, שהיא אשר קיימה את העם. אטינגר אינו שלם עם מגמה ציונית זו ומתנגד לה באופן עקרוני ותיאורטי: "אני מגדיר כחוסר-ישר אינטלקטואלי כל טיפול בשחזור היסטורי הנעשה על-מנת להשיג מטרה מראש, או על-מנת להצדיק מטרה פוליטית או חברתית" (אטינגר, 1985, 50). יתר על כן, אין הוא מסכים לכך שתפקידו של ההיסטוריון לקבוע למי יש זכות היסטורית על ארץ מסוימת. אבל בין הניסוח התיאורטי העקרוני לבין העמדות המוצאות ביטוי בכתיבה ההיסטורית עצמה יש פער ראוי-לציון. כך כותב אטינגר בהקשר לסכסוך הערבי-יהודי:

למרות הטרגיות במצב של התנגשות, לא בין "צדק לעול", אלא בין "זכות לזכות", בין "צדק גדול יותר" וחיוני יותר (בייחוד בשנות ה-30 וה-40, כשהעלייה לארץ פירושה היה הצלת חיים ממש, והתנגדות לה – הפקרה למוות בטוח) לבין "צדק פחות" – מגדיר היחס לצד שכנגד במידה רבה את דרכן המדינית וגישתן המוסרית של שתי התנועות הלאומיות (שם).

העובדה ההיסטורית עליה אין לדעתו עוררין, ולכן היא לא זוכה לטיפול היא, שיש "צדק גדול יותר" – ציוני, "צדק פחות" – ערבי, ויש התנגשות טרגית ביניהם. זהו החלק הפוליטיביסטי, כביכול, של הנחתו. אבל זה לא הכול, הוא בכל-זאת מוכן ל"חטוא", באופן מודע בחריצת משפט למי יש זכות על הארץ, ואף להציע לכך קריטריון, היחס לצד השני:

התנועה הציונית הונעה לא רק על-ידי פרגמטיות מדינית אלא גם על-ידי תמימות ואמונה בקרבה בין שני העמים שנבעו מן האידאולוגיה שלה וגם על-ידי הצורך בצידוק מוסרי ולכן חיפשה פשרה. בעוד שהתנועה הערבית היתה תנועה טוטליטרית שחיפשה בעלי-ברית פשיסטים וסירבה לכל פשרה ורצחה את המתונים שבקרבה (אטינגר, 1979).

לקורא האינטליגנטי לא נותר אלא להשלים את התשובה לשאלה: למי נועדה הארץ הזו?

היו גם אחרים, שעבורם ההתחבטות ההיסטוריוגרפית הזו מעולם לא היתה קיימת. יהושע אריאלי קבע כי ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית אינה ניתנת להפרדה ממדעי הרוח האירופיים. מבחינה היסטורית, טען אריאלי, ההיסטוריוגרפיה היהודית של המאה ה-19 התפתחה במקביל וללא כל סטייה מן ההיסטוריוגרפיה הכללית. כל הוויכוחים שהתקיימו ומתקיימים מאז סוף המאה ה-19 בין דורות שונים ומגמות שונות בקהילת ההיסטוריונים הציונים והיהודים העסיקו גם את ההיסטוריונים האחרים, הכלליים, בבואם לרדן במשמעות ההיסטוריה (אריאלי 1978). כך גם אוריאל טל, אשר ביקר בחריפות את הטענה לקיומה של היסטוריוגרפיה יהודית נפרדת. מגמה זו נבעה לדעתו מתחושת הייחודיות היהודית, שהגיעה לידי אבסורד בהצגת ההיסטוריוגרפיה היהודית כתחום בעל מתודולוגיה וכלי-מחקר ייחודיים. בעזרת בחינת הרקע ההיסטורי והפילוסופי של ההיסטוריוגרפיה היהודית וזו הכללית הגיע טל למסקנה כי אין כל שוני בין שני התחומים (טל 1986). טל ואריאלי חלוקים ביניהם בנוגע לאיתורן של התפישות ההיסטוריוסופיות האירופיות המסוימות אשר דחפו את ההיסטוריוגרפיה היהודית, אך אינם חלוקים ביניהם בנוגע לעובדה הבסיסית, שההיסטוריוגרפיה היהודית אינה קיימת כדיסציפלינה נפרדת. כפי שסיכם זאת טל, ההיסטוריוגרפיה היהודית והכללית מבוססות על אותה תפישה של זמן ומקום:

בדיוגנו ביקשנו לבחון אם אמנם ההיסטוריה הכללית והיסטוריה היהודית מקצוע אחד הוא, ולשם כך דנו בשניים מן המרכיבים המתודיים, מקום וזמן. ראינו כי אכן המקום והזמן הינם כלים אנליטיים משותפים להיסטוריה הכללית והיהודית, שכן הם מאפשרים לחקור וללמד את ההיסטוריה בדרך פנומנולוגית, כלומר תוך כדי הבנת התופעה בחינת צירוף של נתון ומובנו בעיני החוקרים (שם, 11).

טל אמנם אינו מתייחס ישירות להיסטוריוגרפיה הציונית אך נוכל להסיק מדבריו, כי אם לתחום נפרד של היסטוריה יהודית אין מקום על-פי תפישה זו, על אחת כמה וכמה אמורים הדברים לגבי ההיסטוריה של התנועה הציונית. אריאלי וטל נותרו אופוזיציה לזרם המרכזי בהיסטוריוגרפיה היהודית. גישתם נכשלה לעת עתה וקיומם הנפרד של חוגים להיסטוריה יהודית וארץ-ישראלית מעיד על כך.

פועל יוצא של הדיון שתואר לעיל הוא נושא המינוח, או נכון יותר, היכולת להשתמש במינוח נייטרלי יחסית עקב הבעיות הטבעיות של חוסר-אובייקטיביות מחד גיסא, וההכרה במקרה ההיסטורי הפרטי כמקרה של טיפוס אוניברסלי של אירועים ותהליכים בהיסטוריה האנושית הכללית מאידך גיסא. ההיסטוריוגרפיה הציונית מצטיינת עד היום בשורה של מונחים א-היסטוריים, מעין לשון פרטית של הקהילה אליה שייך ההיסטוריון, כגון "עלייה", "חלוציות", "גאולה" ו"תקומה". רובם שאולים מן הלקסיקון הדתי או מן האידיאולוגיה הציונית והם משמשים את ההיסטוריון בלי שיעצור לתהות על מטענם האידיאולוגי, כאילו הם מסמנים ישים בעולם באופן מוסכם ולא בעייתי. השימוש במינוח האידיאולוגי מסגיר השקפה טלאולוגית, שיש לה זיקה ברורה לרעיונות דתיים-מיסטיים בדבר תכליתו של התהליך ההיסטורי. במרכז ההשקפה הזאת נמצאת המהפכה הציונית והיא מאפשרת להיסטוריון לחזות את סופו של התהליך, הצלחת מפעל התחייה הלאומי של היהודים בארץ-ישראל, שאותו הוא אמור להסביר. יתרה מזו, ציונות היא מונח מעורפל שניתנו לו פירושים שונים, ועל כן הסיק היסטוריון אחד כי יש לבחון אותה בכלים היסטוריים יוצא-דופן (אלמוג 1978). אך דומה כי כל מדען חברה טירון יאמר לך כי אין שום דבר יוצא-דופן בעמימות המושג ציונות (עיי'ן ערך סוציאליזם, הומניזם, חסידות ואפילו מדע) וכל מה שמתחייב מכך הוא הגדרת המונחים בטרם מחקר.

דווקא המאפיין הרביעי של ההיסטוריה החדשה, הנטייה הבינתחומית והשימוש בשיטות מחקר, ולא רק בתיאוריות מחקר של מדעי החברה, קנה לו מקום בתחום ההיסטוריוגרפיה הציונית (לא של הסכסוך אלא של היישוב היהודי). העבודות המרתקות ביותר בתחום הזה החלו להופיע בקתדרה מאז שנת 1982. מחקר בינתחומי של הסכסוך, או של סכסוכים לאומיים ככלל, הוא קרקע בתולה גם בהיסטוריוגרפיה הכללית, לכן אין תימה על כך שלא נמצא אותו במקומותינו; אבל אנסה לתת עליו את הדעת בהמשך.

היסטוריה פוזיטיביסטית חדשה של הסכסוך

חלק גדול ממחלוליה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית החדשה של מלחמת 1948 הם היסטוריונים פוזיטיביסטים שהגיעו ליצירת דיוקן היסטורי חדש של המלחמה באמצעות חשיפת מסמכים חדשים ותוך כדי הימנעות מחיזוי דעה ערכית-מוסרית לגבי החומר שאספו. לזכותם של היסטוריונים אלה

יש לציין כי שאלות המחקר שלהם היו מקיפות יותר ובסיסיות יותר מכל מחקר היסטורי ציוני שנכתב על המלחמה עד להופעתם. הם שאלו, בין השאר, באיזו מידה ניצב היישוב היהודי ערב המלחמה בסכנת השמדה; מה היתה מידת ההכנה של ארצות ערב למערכה, מה היו יחסיה הכוחות בין הצדדים הלוחמים, מה היתה השפעתה של השואה על המאבק הדיפלומטי, מה גרם ליציאת הפלסטינים מן השטחים שבשליטת היהודים ומי אשם בכישלון מאמצי השלום לאחר המלחמה. התשובות הובילו לתיאור חדש של האחריות הישראלית, או היהודית, הן לפריצת המלחמה והן לכישלון מאמצי השכנת השלום, כמו־כן הביאו ליצירתה של בעיית הפליטים הפלסטינים (Morris 1988a).

על־פי ממצאיהם של ההיסטוריונים החדשים של המלחמה, מידת המוכנות של הצבאות הערביים, מספר החיילים וכמות הנשק שהטילו למערכה, מידת התיאום האסטרטגי והטקטי שלהם, כל אלה לא יכלו להיות סכנה של ממש ליישוב היהודי בארץ־ישראל. מנהיגים לא מעטים ביישוב היו מודעים לכך, אם כי לא מצאו לנכון לשתף אחרים או את היישוב עצמו במידע הזה, בין השאר בגלל ההבנה שהושגה עם עבדאללה, אמיר עבר־הירדן. עבדאללה עמד בראשו של הצבא היעיל והמטוכן ביותר מבחינתו של היישוב. בשורה של מגעים ושיחות שנוהלו ערב המלחמה הצליחה הנהגת היישוב לנטרל את האמיר כגורם עוין והגיעה אתו להסכם על חלוקתה של ארץ־ישראל הבת־מנדטורית בינו לבין היהודים. מתוך נימוקים לאומניים ודתיים אצל שני הצדדים, לא הצליחו ההאשמים והציונים להגיע לכלל הסכמה על עתידה של ירושלים. זו נחצתה לבסוף, כמו הארץ כולה, רק לאחר שורה של קרבות עקובים מדם. הבריטים, שהיו שותפים להבנה הזו, התקשו לקבל את אי־ההסכמה על ירושלים, אך ציונות ללא מאבק על ציון, ועבדאללה ללא "ג'יהאד" למענו של "אלחרם אלשריף" (ה־רה־ביית) היו עמדות בלתי־אפשריות בעיני המנהיגיות בשני הצדדים (Pappe 1992).

המחקר החדש העלה גם כי עוד בטרם החלה המערכה הצבאית, נחל היישוב היהודי הצלחות דיפלומטיות כבירות. רובן ככולן נבעו מן האהדה שנוצרה בדעת הקהל העולמית לעמדה הציונית עקב השואה. תוך כדי עבודתה של הוועדה הבינלאומית הראשונה שהוקמה לאחר מלחמת העולם השנייה כדי לחקור את שאלת ארץ־ישראל, הפך אחד מחברייה, ריצ'רד קרוסמן, מצופה נייטרלי לאוהד נלהב של העניין הציוני. הביקור במחנות העקורים באירופה גרם למהפך הזה. קרוסמן שוכנע כי מרבית העקורים חפצים להגר לארץ־ישראל. לא היתה זו בהכרח העמדה של מרבית אנשי־המחנות. דומה כי רובם ראו בארצות־הברית את הארץ המובטחת. אך זו סגרה את שעריה מחשש להצפה המונית של כל קבוצות הפליטים בעולם, ושלחי הסוכנות הכינו בכשרון רב עדויות פרו־ציוניות שהוגשו לוועדה. עדויות דומות הוכנו והוגשו על־ידי אנשי־הסוכנות כאשר ועדה נוספת, ועדת אונסקופ, ביררה את עמדת שארית הפליטה. קרוסמן, ולאחריו אונסקופ, קיבלו את העמדה הציונית שגרסה כי אין משמעות למאון הדמוגרפי בארץ־ישראל, שם היוו הערבים רוב, ולכן אין משמעות לעמדת הרוב, משום שהיהודים בעולם, רובם ככולם, או לפחות רבים מהם, יהפכו ל"ציונים", קרי יגרו וישנו את המאון הדמוגרפי בארץ־ישראל. המאון העתידני הזה הוא שכיוון לבסוף את החלטת החלוקה והביא לרחיית העמדה הערבית, שדרשה להעניק את הארץ לרוב הערבי היושב בה. המקרה הפרטי של קרוסמן הפך למקרה הכללי של מעצמות ומדינות אשר השתתפו בתהליך קביעת עתידה של ארץ־ישראל. מנהיגים ערבים ופלסטינים, שהבינו כנגד מה הם מתמודדים, הרימו ידיים והחליטו להחרים את כל המהלך הדיפלומטי שנועד לקבוע את עתיד הארץ לאחר עויבת הבריטים (Pappe 1992, 1–47). אלה, קובע המחקר החדש, חזו בדיוק רב את תוצאות המלחמה וראו בהבנה היהודית־האשמית את הבסיס הטוב ביותר לפתרון שאלת ארץ־ישראל. כישלון ניסיונותיהם להשכין שלום בארץ־הקודש, יחד עם צרור בעיות כלכליות מבית ובעיות אסטרטגיות מחוץ גרמו להם לעזוב את הארץ. כל ניסיון ליחס את סיום המנדט לארגונים קיקונוניים כמו הלח"י או האצ"ל, או מאוחר יותר ההגנה, הוא תוצאה של מחקר מגמתי וקרנתי שראוי לבדיקה ביקורתית מחדשת (Shlaim 1988; Pappe 1988).

אחת התרומות המשמעותיות של ההיסטוריה הפוליטיבית החדשה לגבי התקופה של ערב המלחמה ומהלכה היא ספרו של בני מוריס על לידתה של בעיית הפליטים. הקורא הישראלי ימצא בגרסה העברית של הספר מסקנות חדות יותר מאשר בזו האנגלית. חלק לא מבוטל מהפלסטינים גורש על־ידי הכוחות היהודיים, אם בתוך קרב ואם בטרם קרב. מוריס לא מצא תוכנית־אב לגירוש אבל הבחין באווירה בצמרת שעורדה מעשי גירוש והתייחסה בסלחנות למעשי טבח. מספרו עולה שדיר יאסין לא היה מקרה חריג ובודד. מוריס מאשים את ישראל בעיקר בכך שעשתה הכול כדי

למנוע את שיבתם של הפליטים ואת על-ידי הרס כפרים, גירוש תושבים והחלת הממשל הצבאי (Morris 1988b).

רוויזיה היסטורית היא אינה רק נחלתה של היסטוריוגרפיה "סובייקטיבית" או "חדשה". דווקא אצל היסטוריון פוזיטיביסטי כבלי כדורי יכול ההיסטוריון הישראלי החדש למצוא כיוון מחשבה שירחיק אותו מגרסת המנצחים בהיסטוריוגרפיה של הסכסוך או של היישוב. בהקדמתו לספרו *The Chatham House Version* כותב כדורי כי כל עדות "היא עדות למה שנאמר או נעשה בנסיבות מסוימות, בזמן ובמקום נתונים. אי-אפשר להסיק מכך שמה נעשה היה בלתי-נמנע" (Kedourie 1984). כדורי טוען שניתן להציג תיאור אחר של מהלך האירועים מזה שהתרחש בפועל:

המפעל ההיסטורי אכן מניח כי מה שאירע לא היה צריך להתרחש כלל, או לפחות לא היה צריך להתרחש באופן בו הוא אירע. ואם אכן דברים היו נעשים אחרת, הרי ניתן להניח בבטחה כי התוצאה שלהם תהיה שונה, אם כי אין אנו יכולים לדעת בוודאות מה יכולות היו להיות אותן תוצאות אחרות, או מה היתה יכולה להיות תגובתם של אלה המעורבים באירועים [ההיסטוריים] או מה היתה מידת הפגיעה או התרומה לאינטרסים של הצדדים השונים המעורבים באירוע זה או אחר (שם, ix-x).

כדורי מדבר אם כן על היסטוריה של אלטרנטיבות בניגוד להיסטוריה אלטרנטיבית. בעזרת גישה כזאת ניתן לומר למשל, שבמידה שהיה מי שערער על המדיניות הישראלית או הציונית, הרי עלינו להזכירו ולא להתייחס אליו כחלק מהיסטוריה קרתנית (pedestrian history).

לאורך כל ההיסטוריה הציונית הרצו אלטרנטיבות, חלקן א-ציוניות. ערב המלחמה הציע נחום גולדמן לדחות את ההכרזה על קום המדינה משום שהאמין כי ניתן במשא ומתן ערבי-יהודי להגיע להסדר מסוים; רעיון שהיו לו תומכים גם במחנה של משפחת הוסייני בצד הפלסטיני אבל לא בקרב ההנהגה הציונית (Flapan 1987, 156-157). בתוך המנהיגות הציונית עצמה החל מיד לאחר המלחמה ויכוח על המדיניות הרצויה כלפי מאמצי השלום של האו"ם, מאמצים שהחלו מיד עם פרוץ הקרבות. דעת הקהל העולמית, ברמותו של ארגון האומות המאוחדות, קבעה את הפרמטרים להסדר בארץ-ישראל שלאחר מלחמת 1948. יישום של החלטת החלוקה או הסדר טריטוריאלי חלופי של חלוקת הארץ לשתי מדינות, החזרת הפליטים הפלסטינים (750,000 בסיום הקרבות) לבתיהם או פיצויים במידה ולא יחפצו לשוב, ובינאום ירושלים. שר החוץ משה שרת היה מוכן לדון על תנאים אלה, אם כי לא לקבלם כמקשה אחת, מתוך אמונה שניתן להגיע להסדר. מדינות ערב קיבלו את התנאים הללו במלואם כבסיס למשא ומתן, קרי הם קיבלו את החלטת החלוקה המכירה בקיום מדינה יהודית, שנה לאחר שדחו אותה ויצאו למלחמה חסרת-סיכוי כנגדה. ארצות הברית, ברית-המועצות ובעלות-בריתן בירכו על החרטה הערבית וקיבלו את שלושת הפרמטרים כבסיס להסדר, או לפחות לתחילת משא ומתן. דוד בן-גוריון שלל מכול וכול משא ומתן בתנאים אלו, ואפילו "שלום תמורת שלום", לא נחשב בעיניו יעד בעל עדיפות למדיניות הישראלית. נהפוך הוא, הוא התחיל מיד לתכנן את הסיבוב הצבאי הבא, כדי להשלים את המלאכה שלא הסתיימה במלחמת 1948 (פפה 1991).

לרגע היסטורי קצר, בשל רצון ישראלי להתקבל כחברה מלאה בארגון האומות המאוחדות ומתוך ניסיון להימנע מלחץ אמריקני כבד, התקבלה גישתו של שרת לסכסוך ובמאי 1949, בוועידת לוזאן, חתמה ישראל, יחד עם משלחות מכל המדינות הערביות המעורבות בסכסוך, על מסמך המאשר כי החלטת החלוקה והחלטת או"ם אחרת (194), המאשרת את שלושת הפרמטרים שצוינו לעיל, תהווה בסיס למשא ומתן ישראלי-ערבי. ועידת לוזאן כונסה על-ידי ועדת הפיוס לעניין ארץ-ישראל, גוף בורר מטעמו של האו"ם שבא במקומו של המתווך שנרצח, הרון ברנדוט. החתימה נעשתה כנראה בתוסף-לב על-ידי ראש המשלחת הישראלית, ולטר איתן, וגרמה לזעם רב בירושלים ומיד לאחריה נעשה ניסיון ישראלי מושכל לגרום לכישלון הוועידה תוך התעלמות מוחלטת מהחתיבות לחתימה במאי 1949 על אותו מסמך הקרוי "פרוטוקול מאי 1949". ישראל העדיפה באותה תקופה משא ומתן דו-צדדי, בעיקר עם ירדן, וסירבה לדון בהשלכות של מלחמת 1948 על עתידם של הפלסטינים. ההודמנות שנפתחה בלוזאן לא מוצתה ולאחר-מכן התחפרו הצדדים בעמדותיהם הנוקשות והתכוננו לסיבוב הדמים הבא (Pappe 1992, 213-223).

איננו יכולים לנחש מה היה קורה אילו מדיניותו של שרת היתה מתקבלת בשנים שלאחר 1948 או אילו דרכו של גולדמן ערב המלחמה היתה מוצאת לה אוזניים קשובות, אך זכותנו להניח כי התפתחות אחרת היתה אפשרית (Pappe 1992). אם אכן מדובר בעושי מדיניות בכירים כגון שרת וגולדמן הרי גרסתם בוודאי שהיא שייכת להיסטוריוגרפיה של התנועה הציונית לא פחות מן

הגרסה שמסר דוד בן-גוריון ואשר התקבלה ללא-עוררין אצל היסטוריונים רבים (שפר 1979; פפה 1991, 183-157; Flapan 1987). בדרך זו זוכה ההיסטוריה של מאמצי השלום, יחסי יהודים-ערבים בתקופת המנדט והחממות השלום למקום לא פחות מכובד אצל ההיסטוריונים הישראליים של הסכסוך מאשר פרקי הלחימה המפוארים או הלא-מפוארים של המלחמות.

היסטוריון ישראלי חדש

קשה להניח שהבציר ההיסטוריוגרפי החדש על מלחמת 1948 או על תולדות הציונות, גם אם הופיע בחלקו כהיסטוריה עובדתית ופוזיטיביסטית של הסכסוך, צמח בחלל ריק. הכתיבה החדשה מתמקדת בהיבטים של הסכסוך המצויים במרכז התהליך כיום ולא היו מצויים בו בעבר. כך למשל, ניסיונות לפתרון הסכסוך שהחלו בימים הראשונים של מלחמת 1948 לא זכו לעניין רב באותה שנה, אך כיום הם עיקרו של המחקר החדש על הסכסוך. ספריהם של מוריס, שליים וספרי שלי מתרכזים בתהליך הדו-צדדי והרב-צדדי לאחר המלחמה (Morris 1988b, 1990; Shlaim 1988; Pappé 1988, 1992). התפתחות הסכסוך או המאמצים לפתורנו ישפיעו בעתיד על מוקד העניין של ההיסטוריונים – יתרמו לכך הן הפרספקטיבה ההיסטורית והן בשלותם של תהליכים מסוימים. מבט שכזה על ההיסטוריה, שנחשב בעיני הפוזיטיביסטים ככפירה בעיקר, הופך אצל ההיסטוריונים החדשים לעיקר.

טענתי היא, כי חוקרים ישראלים וערבים העוסקים בהיסטוריה של הסכסוך, בין אם הם מודים בכך ובין אם לאו, לעולם לא יוכלו להשתחרר מעמדוניהם לגבי הסכסוך כיום בבואם לדון בעבר. בכך הם קולעים לטענתם של קאר וקרצ'יה על השפעת ההווה על חקר העבר. ההיסטוריוגרפיה הכללית החדשה, על-פי תכונתה הראשונה שציינתי לעיל, תחייב אותם בהודאה שכזו, צעד שיתרום למחקר אמין וזהיר יותר. במקרה שכזה יידעו החוקר והקורא היכן עליהם להיזהר במיוחד בניחוח ההיסטורי. תרומתם העיקרית של אותם היסטוריונים חדשים של 1948 הינה בכך שהם באים במודע למסור מסר לקורא. כדברי בני מוריס:

ההיסטוריה החדשה היא מסמני התבררותה של ישראל (אף כי יהיו כאלה שיאמרו כי היא סימפטום של הידרדרות והתפוררות). דומה כי מה שנכתב כעת על עברה של ישראל מציג מבט מאוזן ו"אמיתי" יותר על ההיסטוריה של הארץ בהשוואה למה שנכתב עד עכשיו. [ההיסטוריה החדשה] יכולה שלא במתכוון אף לשרת את תהליך השלום והפיוס בין השבטים היריבים בארץ הזאת (Morris 1988a, 102).

המתבונן בעיתוי פרסום המחקרים הישראליים על המנדט וקום המדינה יגלה כי ההתמקדות בגורל האוכלוסייה הערבית, בכישלונות הגדולים של קליטת שארית הפליטה ובעלייה מארצות ערב, הם כולם נושאים שצצו בעקבות מצוקות פוליטיות חיצוניות ופנימיות של ההיסטוריונים של ארץ-ישראל, אשר לרובם זיקה לתנועת העבודה או לשמאל הציוני. (דוגמה מובהקת לכך ניתן לראות בנושאים אשר תום שגב בחר לעסוק בהם בספרו 1949: הישראליים הראשונים [שגב 1984]; שגב בחר לדון ביחסים בין ערבים ויהודים במדינת ישראל, וכן בנושא אשכנזים וספרדים ותהליך השלום). מדינות וחברות רבות בעולם העניקו מאז 1967 אותה מידה של לגיטימיות לעמדה הפלסטינית וכמה מן התומכים המסורתיים של הציונות הפכו לתומכים נלהבים של הצד הפלסטיני ועמדתו. אצל חלקם הפכו הפלסטינים לצד "הצודק" שיש לפצותו כדי לפתור את הסכסוך. לפצותו על מה? על עוללות שנגרמו לו על-ידי הציונות הסוציאליסטית, לפני 1948, בזמן 1948 ובעיקר מאז 1967. בצדק או שלא בצדק, העלאת העמדה הפלסטינית לפחות לאותה רמה של מוסריות וחוקיות של הציונות נתפשת בעיני זרם תנועת העבודה והמרכז הציוני כסכנה הגדולה ביותר המאיימת על הציונות, על אחת כמה וכמה אם היא נעשית על-ידי היסטוריונים ישראלים. הדימוי הפנימי והחיצוני של "הצודק" היה הבסיס עליו עבדה ההסברה הציונית כלפי חוץ וכלפי פנים כאחד.

אין ספק כי העובדה שההיסטוריונים הישראליים החדשים השלימו עם חלק מהביקורת המוסרית והפוליטית על ישראל שלאחר 1967 (בעקבות התנהגותה בשטחים) ואף הפנימו אותה, הביאה לבריקה מחדשת של התקופה שלפני 1967. ואף ייתכן שיחזרו לבריקה מחדשת של שורשי הסכסוך, כפי שעשו בינתיים הסוציולוג שפיר (Shafir 1989) והפסיכולוג בית-הלחמי (Beit-Hallahmi 1992) – שניהם באנגלית, לעת עתה.

הבציר העיקרי של ההיסטוריה החדשה של הסכסוך, ובמיוחד זו של 1948, הוא אם כן פרי ההתפתחויות הפוליטיות שמאז 1967. בני מוריס נדחף לכתיבה על לידת בעיית הפליטים לא רק

משום שנחשף חומר חדש – אלא משום שהם חזרו להיות בעיניו, כמו בעיני ההיסטוריונים החדשים האחרים, מוקד ושורש הסכסוך הערבי-ישראלי מאז 1977 (Morris 1988b).

אך במודעות מפורשת למניע שדוחף למחקר לא די. על החוקרים להתמודד עם המתח שבין עמדותיהם הלאומיות והאידיאולוגיות לבין יומרותיו המדעיות של המחקר. הרי לא ייתכן כי חוקר ישראלי או ערבי הבדק את תולדות אזורו, ארצו או "סכסוכו", ניגש למחקר שכזה חף מכל עמדה ספציפית על טיב הסכסוך, גורמיו ופתרונו הרצוי. הקורא חייב להיחשף למתח שבין העמדה, שאין להסתירה, לבין תביעת המחקר לתיאור אובייקטיבי ולהאזנה לכל הצדדים המעורבים. האם מתמודד החוקר עם עובדות הסותרות את השקפת עולמו, האם הוא הגון והוגן כלפי פירושים שונים משלו לגבי ההיסטוריה של הסכסוך? בספרי האחרון (Pappe 1992) ניסיתי לחשוף בפני הקורא את הדילמה הזאת במחקר כולל על מלחמת 1948, ותקוותי היתה להפיק מבט מחקרי מעניין יותר על הסכסוך ועל תולדות הציונות. דוגמה מצוינת לזווית-הראייה החדשה היא ספרו של גרשון שפיר, המעמיד סימני שאלה משמעותיים לגבי ראשית דרכה של ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל (Shafir 1989); לפניו עשה זאת באופן לא פחות מרשים יונתן שפירא, המעמיד סימני שאלה בנוגע לקורותיה של תנועת פועלי ארץ-ישראל (שפירא 1975). לא במקרה שני האחרונים הם סוציולוגים, כפי שתיארת לעיל, באירופה צמחה ההיסטוריה החדשה תוך כדי מגע עם מדעי החברה ובהשפעתם. התוצאה המיוחלת היא, ללא-ספק, "רשומון" של הסכסוך. כמה נרטיבים, שאת כולם יש לבחון מחדש ולבדוק באיזו מידה הם שומרים על כללי ההגינות האקדמית. (בשני ספרים שערכתי לאחרונה ניסיתי בעזרת עמיתי להציג "רשומון" שכזה [סבירסקי ופפה 1992; פפה 1992]). "רשומון" כזה ירחיק אותנו מאותו הלך בתפישתו של א. ה. קאר הטוען כי ההיסטוריה היא היסטוריה של המנצחים. זהו דטרמיניזם מסוכן שלא היה מאפשר לנו להתייחס כראוי לנרטיב הפלסטיני של הסכסוך או אל זה של קבוצות אידיאולוגיות בשני הצדדים שהתנגדו לזרם המרכזי. רק פלורליזם מחקרי שכזה עשוי ללמד כי ההצלחה היא עניין יחסי אשר הגדרתו בעייתית ביותר.

גם השלכת סולם ערכיו של ההיסטוריון על מחקרו היא בלתי-נמנעת. לכן יש טעם רב בעבודה משותפת של היסטוריונים משני צדי הסכסוך, אם ביכולתם לאמץ שפה משותפת וסולם ערכים דומה. הנרטיב השלישי הזה הוא גם האמין ביותר. יש טעם לפגם הן במחקרים ישראליים המצדיקים את "הגאולה" ו"התקומה" והמגנים את מוסריותו של האויב (ראה מאמרו של אטינגר שהוצג לעיל) ועושים זאת בשם האובייקטיביות המדעית והן במחקרים שמוקיעים את הציונות באופן חד-צדדי.

כדי להגיע למחקר שכזה יש לאמץ גם את שאר תכונותיו של ההיסטוריון החדש. כבר עמדתי על המלצותיהם של אוריאל טל ויהושע אריאלי לגבי הזיקה שבין היסטוריה יהודית וציונית לזו הכללית. מגמת ההתייחסות יכולה להיות לא רק בכיוון ההיסטוריוגרפיה האירופית המערבית אלא גם בכיוון ההיסטוריה של העולם הערבי, של האסלאם או של העולם השלישי. דוגמה טובה לכיוון מחקרי חדש שכזה היא מחקרו של ריינהרד וימר (Wiemer 1987) בו הוא חוקר את משמעות הציונות לאחר קום מדינת ישראל. כמו חוקרים של תנועות לאומיות ערביות, מפפיק וימר בהתאמתן של תיאוריות קלסיות ליברליות אירופיות על הלאומיות כמכשיר להבנת תנועות לאומיות חרף-אירופיות; במקרה המחקר שלו מדובר בציונות. במאמץ להסביר את הציונות של שנות ה-50 של המאה ה-20 הוא מעדיף תיאוריות בעלות גוון מרקסיסטי ופונקציונליסטי. בעזרת קרל דויטש (Duetsch) ואוטו באואר (Bauer) הוא רואה את הציונות הישראלית יותר כטקטיקה מאשר כאידיאולוגיה:

בגולה, ניסתה הציונות בשנות ה-50 להוות משקל נגד לנשיקת המוות של החברה הלא יהודית בעוד שבישראל, מלבד הרצון להבטיח את הקשר האמיץ בין יהודי התפוצה למדינה היהודית, הציונות שימשה כהצדקה לקיומה של ריבונות יהודית למרות הסירוב הערבי המתמשך לקבל את ישראל כעוברת מוגמרת (Wiemer 1987, 173, 185).

אם תשתחרר ההיסטוריוגרפיה הציונית מתחושת הייחודיות ויכולו ההיסטוריונים הישראליים להבחין בנקל כי לכל קבוצה לאומית יש טענות לייחודיות, בדרך-כלל על חשבון תנועה לאומית אחרת, ולהכיר בכך כי זוהי תופעה נורמלית, ולא יוצאת-דופן, בהיסטוריה של תנועות לאומיות. עמיתיהם במדעי החברה עברו את השלב הזה בהצלחה יתרה. אך כעמיתיהם בעולם הם עדיין נתונים בשלב האמונה במחקר חסר-פניות. ההיסטוריון החדש, אם תרצו הרדיקלי, ישלב את שיטות ההשוואה של מדעי החברה, הנטולות כל גוון אידיאולוגי או רגשי, עם הכרתו בהשפעת עמדותיו ורגשותיו על מחקרו. זו יכולה להיות הדרך הנכונה לנורמליזציה בהיסטוריוגרפיה הציונית.

כראי לציין שקבוצה של היסטוריונים רויזיוניסטים ערבים הזהירה מפני גישות ערביות דומות

והשפעתן המזיקה על הכתיבה ההיסטורית (המונח בערבית המקביל ל"אתה בחרתנו" הוא "חייר אומה" – האומה הטובה ביותר [Sivan 1978, 292]).

גם תכונתו השלישית של ההיסטוריון החדש – היכולת להגדיר מחדש את מונחיו – יש בה כדי לרענן את המחקר ההיסטורי של הציונות. על כך עמדה כבר מרים גטר, אשר הציעה להתמודד עם מונחים אידיאולוגיים טעונים על-ידי החלפתם במונחים היסטוריים מקובלים: עלייה הופכת להגירה, גאולת הקרקע לקניית אדמות וחלוציות לניסיון לתרגם אוטופיה למציאות (גטר 1977). במקרה של מלחמת השחרור, השתמשו ההיסטוריונים החדשים לראשונה במונח לא טעון – קלנרדי – מלחמת 1948, זאת משום שהמונח הציוני שחרור ועצמאות והמונח הערבי-פלסטיני "נקבה" (שואה) אינם מציגים את התמונה כולה. ההיסטוריונים הערבים הפלסטינים גם הקפידו לא לדבר על פלישת ארצות ערב ב-1948. הרי צבאות ערב נכנסו לחלקים שיועדו בהחלטת החלוקה לערבים ולא היו חלק לגיטימי מן המדינה היהודית. למעשה, רק הצבא המצרי פלש לתחום המדינה היהודית. המונחים "כנופיות", "פרעות" ו"פורעים" גם הם נעלמו מן הלקסיקון ההיסטוריוגרפי החדש, ובמקומם מדברים על התארגנויות פרה-צבאיות או יחידות לוחמים.

ולבסוף, כדאי להתייחס למאפיין הרביעי – שימוש בשיטות מחקר אינטרדיסציפלינריות. למעשה, קריאת התיגר הראשונה על הגרסה הישראלית למלחמת 1948 באה מתוך שימוש פשוט בשיטת הכימות (פעיל 1973). כך נופץ המיתוס של "מעטים מול רבים" במלחמת העצמאות. ספירה של הלוחמים בשני הצדדים מגלה שוויון בכוחות בתחילת המלחמה ויתרון לצד הישראלי בשלביה מאוחרים (Pappe 1992). בעזרת כימות של משאבי-אנוש, אמצעי-לחימה וכספים הסקתי כי מידת המחויבות הערבית לעניין פלסטין בתקופת המנדט היתה מועטה ביותר. תוצאות מידה שכוז מעלות תהיות לגבי מידת הסכנה בה היה מצוי היישוב היהודי ערב המלחמה. עדיין זקוקים אנו לאומדן כמותי של מידת הנכונות לעלות לארץ בקרב שארית הפליטה באירופה, "שאיפה" ששכנעה את דעת הקהל העולמית ב-1947 לתמוך בעמדה הציונית ולשלול את העמדה הפלסטינית (Pappe 1992, 28–29). למחקר כמותי עשויה להיות השלכה ישירה גם על שאלת האחריות ליצירת בעיית הפליטים הפלסטינים. עד היום ניטש הוויכוח בשאלה כמה מהפליטים גורשו בפועל על-ידי ישראל וכמה מהם יצאו את הארץ מרצונם (Morris 1988b).

כאמור, כמה תכונות של ההיסטוריוגרפיה החדשה הכללית לא נגעו ישירות לענייננו. במיוחד אמורים הדברים לגבי השילוב הסימביוטי בין ההיסטוריה הפוליטית להיסטוריה החברתית ובין ניתוח האליטות (Elite Analysis) לבין היסטוריה של ההמונים (Popular History). גם ההתפתחות החדשה ביותר שמקורה בצרפת, זו הקושרת בין קריאת טקסטים ספרותיים לבין מחקר היסטורי, לא נזונה כאן. כמוכן, לכל אלה יש השלכה ישירה גם על המחקר בהיסטוריה של הציונות והסכסוך. אך גם אם יסתפקו ההיסטוריונים הסכסוך בהיסטוריה פוליטית גרידא, עדיין יוכלו להעשיר את מחקריהם בעזרת ידע מתחומים אחרים כגון מדע המדינה ופסיכולוגיה. בכל מקרה, תיאוריות על מדיניות-חוץ, אינטרסים לאומיים ותהליכי קבלת החלטות מספקות למחקר ההיסטורי ולניתוח עמדותיהם ופעולותיהם של כל המעורבים בסכסוך הערבי-ישראלי כלים טובים יותר מאשר מחויבות אידיאולוגית ולאומית. בצורה כזאת מתחלף הדיוקן המיסטי של מנהיגים מנצחים בדיוקן ריאליסטי יותר והצלחה של צד אחד וכישלון הצד האחר עשויים לזכות בהסבר הגיוני ומקצועי ולא פולמוסי ופוליטי. בלי עזרה שכזאת נגיע למסקנות לפיהן מדינת ישראל נולדה בנס, כפי שטען היסטוריון אחד (אילן 1985). במקום לעסוק בצירוף המקרים והגורמים שהזדמנו יחד בשעה היסטורית מוגדרת ואפשרו את ההצלחה הדיפלומטית והצבאית הישראלית.

יחד עם זאת יש לקוות כי המחקר ההיסטורי הישראלי לא יסתפק ביעדים אלה וימצא עד תומם את יתרונות המחקר הבינתחומי. משום שרק גישה אינטרדיסציפלינרית תחייב את ההיסטוריון להרחיב את הידע התחומי שלו ואת מיומנותו מעבר להיסטוריה העובדתית. לורנס סטון, למשל, אינו רואה בכך משימה בלתי-אפשרית ומציין כי:

ההיסטוריון החפץ להיעזר במדעי החברה לצורך מחקרו אינו חייב לעבור לשם כך התמחות ארוכה ואינטנסיבית בכל אחד ממדעים אלו [...] עליו לתור בתחום החדש אחר אותו רעיון מצומצם או פיסת מידע בודדה אשר מעניינים אותו (Stone 1987, 20).

גם אנשי מדעי החברה בארץ עשו זאת על-ידי הענקת מימד היסטורי ומקומי למחקריהם התיאורטיים. היישוב היהודי וכה לטיפול מגוון במחקריהם של סוציולוגים, אנתרופולוגים, כלכלנים ואנשי מדע המדינה. לעומת זאת, עד למחצית שנות ה-80 לא נמצא היסטוריונים רבים שעסקו בנושאים כאלה. כפי שציינתי כבר, דווקא כתב-העת קתודה הצטיין בשנות ה-80, תוך התעלמות

מהמלצותיו של קולת, במחקריים בינתחומיים על היישוב היהודי (מגמה שבולטת במיוחד מחוברת היובל ואילך). ואילו מתחרהו, כתביהעת הציונות, התמקד ברובו בהיסטוריה פוליטית פוּזיביסטית. גם בצד הפלסטיני החלו להופיע ניצנים של כתיבה היסטורית חדשה אם כי לא באופן משמעותי (בכתביהעת *Journal of Palestine Studies*).

אך בתחום אחד נותרו ההיסטוריונים של שני הצדדים פוּזיביסטים לחלוטין והו תחום ההיסטוריה החברתית של הסכסוך. ההיסטוריה האינטרדיסציפלינרית של הסכסוך, של היישוב או של ארץ-ישראל מחייבת התרחקות משני נושאים שהיו דומיננטיים במחקר הישראלי עד כה: היסטוריה פוליטית והיסטוריה של אליטות. האם היה כאן סכסוך בין עמים ותרבויות? האם תפישות העולם ומערכות הדמויים והאמונות הן שהיו בקונפליקט? האם, כאשר מתרחקים מן הפוליטיקה והאליטה, ניתן לשרטט מערכת יחסים לא קונפליקטית או קונפליקט שיש בו יותר משני קטבים, ולא־דווקא כאלה שנאבקים זה בזה במלחמה של להיות או לחדול? אלה הן שאלות מחקר שעדיין לא נשאלו. במיוחד נעדר מן המחקר המימד ההשוואתי שיוּביל אותנו לחיפוש אחר היחסים בין החברות, ולא יסתפק בניחוח מדיניותן ומעשיהן של האליטות. בצורה כזאת נוכל לצפות להיסטוריה ביקורתית בכל הקשור לאמצעים שבהם כופה האליטה הלאומית את תפישתה ורצונה על החברה. במקרה כזה תהפוך ההיסטוריה של האינדוקטרינציה הציונית, במסגרת מערכת החינוך למשל, לתחום חדש. באותה מידה נוכל לברוק עד כמה שיקפו הפחדים והשאיות של האליטה הפלסטינית את רצונן ומצבן של שכבות אחרות בחברה הפלסטינית, או שמא האליטה כפתה את דמויה ושאיפותיה על שאר החברה באמצעים מניפולטיביים שונים.

סיכום

מצאנו, אם כן, כי ההיסטוריונים החדשים של מלחמת 1948 אינם שונים מעמיתיהם ההיסטוריונים הציונים והישראלים בשיטות מחקרם או בגישתם ההיסטוריוסופית. גם אלה וגם אלה מאמינים בקדושת הארכיונים וביכולתם כאנשי־מדע להציג גרסה אובייקטיבית של ההיסטוריה של הסכסוך. אולם הם נבדלים מן "ההיסטוריונים הישנים" בתוצאות מחקרם ובתשובותיהם לצורך השאלות הנוגעות לסיבות המלחמה, למשמעותה ולהשלכותיה על העתיד. בכך הם ראויים לתואר "היסטוריונים ביקורתיים". אני בחרתי להגדיר כ"היסטוריון חדש" את מי שמגלם בגישתו המחקרית וההיסטוריוסופית את כל ההתפתחויות ההיסטוריוגרפיות האחרונות או את מרביתן.

היסטוריון חדש של הציונות או של ישראל יהיה מוטרד יותר משאלות של הגינות אינטלקטואלית ופחות משאלות של אובייקטיביות היסטורית. הוא יהיה ער לחוסר־יכולתו להציג עמדה או גרסה נייטרלית של הסכסוך ועל כן יבקש לברוק את תנועתו, חברתו ולאומיותו בכלים שווים לאלה שבהם יבחן את הצד השני. בעיניו, המקרה הציוני או הישראלי לא ייתפש כיוצא־דופן, ולא יהיה עליו להמציא עבורו כלי־מחקר מיוחדים. הוא יעמיד לביקורת הן את מעשיה של האליטה הציונית והן את גרסתה ההיסטורית (הנרטיב). אותה קיבל עד כה כמעט ללא־עוררין. וייתכן שיעסוק, כהיסטוריון ולא כסוציולוג או כאנתרופולוג, בהיסטוריה החברתית של הסכסוך כדי לבחון עד כמה הפכו החברות בשני צדי המתרס לקורבנות המדיניות, המיתוס והנרטיב של האליטות השולטות בהן.

החוג להיסטוריה של המזרח התיכון, אוניברסיטת חיפה

- אטינגר, שמואל, 1979. "מבוא", הציונות והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים. —, 1985. "על היסטוריה והיסטוריונים", יהדות זמננו 2: 47–60.
- אילן, עמיצור, 1985. "נבואת המדינה היהודית והתגשמותה: 1949–1941", הציונות י': 279–299.
- אלמוג, שמואל, 1978. "ריבוי פנים בתולדות הציונות והיישוב", עיונים בהיסטוריוגרפיה, עורכים משה צימרמן, מנחם שטרן ויוסף שלמון, מרכז זלמן שזר, ירושלים.
- אריאלי, יהושע, 1978. "אופקים חדשים בהיסטוריוגרפיה של המאות ה-18–19", עיונים בהיסטוריוגרפיה, עורכים משה צימרמן, מנחם שטרן ויוסף שלמון, מרכז זלמן שזר, ירושלים.
- בן-ישראל, חרוה, 1977. "המהפכה הצרפתית והתנועה הרומנטית בהיסטוריוגרפיה", היסטוריונים ואסכולות היסטוריות, החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים.
- גטר, מרים, 1977. "שיחות על ציונות", בתפוצות הגולה 18: 3–6.
- הילברג, ראול, 1988. "התפתחויות בהיסטוריוגרפיה של השואה", דפים לחקר תקופת השואה, מאסף ו': 30–7.
- היטל, דוד, 1982. "דברי ימי הציונים ודברי ימי היהודים", הציונות ז': 9–49.
- טל, אוריאל, 1986. "על זיקת גומלין בין היסטוריה כללית להיסטוריה של עם ישראל", יהדות זמננו 3: 12–3.
- כ"ץ, יעקב, תש"י. "לבירור המושג 'מבשרי הציונות'", שיבת ציון, כרך 1, ירושלים.
- לורך, נתנאל, 1976. "בעיית ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות", קתדה 1: 61–97.
- סבירסקי, שלמה ואילן פפה (עורכים), 1992. האנתיפאדה, מבט מבפנים, מפרש, תל-אביב.
- פעיל, מאיר, 1973. "הפקעת הריבונות המדינית על פלשתינן מידי הפלשתינים עלידי ממשלות ערב", הציונות ג': 439–489.
- פפה, אילן, 1991. "ועידת לחאן וניצנים ראשונים למחלוקת על מדיניות החוץ הישראלית", עיונים בתקומת ישראל, המרכז למורשת בן-גוריון, שדה בוקר.
- , (עורך), 1992. איסלאם ושלוש: גישות איסלאמיות לשלום בעולם הערבי בזמננו, הוצאת גבעת חביבה.
- קולת, ישראל, 1976. "על החקר והחוקר של תולדות היישוב והציונות", קתדה 1: 3–38.
- קוקה, יורגן, 1989. "תולדות גרמניה לפני היטלר — הוויכוח על הדרך הגרמנית המיוחדת", דוכה המיוחדת של גרמניה בהיסטוריה, מאגנס, ירושלים.
- שגב, תום, 1984. 1949: הישראלים הראשונים, דומינו, תל-אביב.
- שלוס, גרשם, 1975. דברים בגו, ספרית אפקים, עם עובד, תל-אביב.
- שפירא, יונתן, 1975. אחזות העבודה ההיסטורית: עוצמתו של ארגון פוליטי, עם עובד, תל-אביב.
- שפר, גבריאל, 1979. "פתרון כולל מול מיתון הסכסוך הישראלי-ערבי: בחינה מחדשת של ההתנגשות בין משה שרת ודוד בן-גוריון", הציונות והשאלה הערבית (מערכת מרכז זלמן שזר), מרכז זלמן שזר, ירושלים.

- Beard, Charles A., 1970. "The Nobel Dream," in *The Varieties of History*, ed. Fritz Stern. London: Macmillan.
- Becker, Carl L., 1959. "What are Historical Facts?" in *The Philosophy of History in Our Time*, ed. Hans Meyerhoff. New York: Garden City.
- Beit-Hallahmi, Benjamin, 1992. *Original Sins: Reflections on the History of Zionism and Israel*. London: Pluto Press.
- Braudel, Fernand, 1980. *On History*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Carr, E.H., 1964. *What is History*. London: Pelican.
- Dray, William, H., 1957. *Laws and Explanation in History*. Oxford: The Clarendon Press.
- Elton, G.R., 1967. *The Practice of History*. London: Fontana Press.
- Flapan, Simha, 1987. *The Birth of Israel*. New York: Pantheon Books.
- Hobsbawm, Eric J., 1981. "The Contribution of History of Social Science," *International Social Science Journal* 32:638–650.
- Kedourie, Eli, 1984. *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*. New York: University of New England Press.
- Mattingly, Garrett, 1959. *The Armada*. Boston: Houghton Mifflin.
- Morris, Benny, 1988a, "Israel: The New Historiography," *Tikkun* (Nov-Dec): 19–24.
- , 1988b. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1949*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1990. *1948 and After*. Oxford: The Clarendon Press.
- Pappe, Ilan, 1988. *Britain and the Arab-Israeli Conflict, 1948–1951*. London: St. Antony's Macmillan Series.
- , 1992. *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947–1951*. London and New York: Tauris.
- Shafir, Gershon, 1989. *Land, Labour and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shlaim, Avi, 1988. *Collusion Across the Jordan*. Oxford: The Clarendon Press.
- Sivan, Immanuel, 1978. "Arab Revisionist Historians," *Asian and African Studies* 12(3).

